

המוסיף והגורע

תוספת גורעת

איסורי 'בל תוסיף' ו'בל תגרע' מפורסמים, ומקומם בפרשת ראה.

”אֵת כָּל הַדָּבָר אֲשֶׁר אֶנְכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם אֹתוֹ תִשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת לֹא תִסֶּף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ.”
(דברים יג, א)

על פניו נראה, כי יש כאן שני איסורים נפרדים, איסור להוסיף על דבר ה' ואיסור לגרוע ממנו.

האיסור 'לא תגרע' קל להבנה ומתאים להגיון האנושי. אנו מבינים שמצוות ה' היא מושלמת ואין בה שום פרט מיותר. משום כך, כל מגרעת פוגעת בשלמות המצווה. לעומת זאת, איסור 'בל תוסיף' קשה להבנה. לכאורה, אם המצווה מקוימת כהלכתה, מדוע שתוספת חיצונית תפגע בה? נדגים זאת במצוות לולב.

נניח שאנו מתכוונים לקיים מצוות לולב בחג הסוכות באמצעות ארבעה מינים. מדוע שתוספת חיצונית של מין חמישי תפגע במצווה? מדוע שלא נתחשב אך ורק בארבעת המינים ונתעלם מן המין החמישי הנוסף כאילו הוא איננו?

נדגים זאת במצוות תקיעת שופר. שופר של ראש השנה עשוי מקרן טבעית של אֵיל, וטבעם של מחבבי מצוות היא לצפות את המצוות בזהב כדי לנאותן.

מה יהיה דינו של שופר מצופה זהב מבחוץ? הדין הוא, שאם הציפוי במקום הנחת הפה, הזהב מהווה חציצה בין הפה לשופר. אולם אם הציפוי הוא שלא במקום הנחת הפה, הדבר תלוי בתנאי הבא: אם בעקבות הציפוי החיצוני נשתנה קולו של השופר – פסול, ואם לאו – כשר.

מכאן אנו מסיקים, שכל עוד התוספת החיצונית אינה פוגעת במהות הפנימית, היא אינה פוסלת. אולם ברגע שהתוספת החיצונית פוגעת במהות הפנימית, היא הופכת למגרעת.

נשוב אל הפסוק הפותח את המאמר:

”...לֹא תִסֶּף עָלָיו וְלֹא תִגָּרַע מִמֶּנּוּ.”

לאור ההבנה הזאת, פירוש הפסוק הפותח יהיה כך. אל תוסיף, כדי שלא תגרע. כלומר, ברור שאסור לגרוע. כל החידוש הוא, שאסור להוסיף כיוון שהתוספת גורעת. על פי הפירוש הזה, התורה נותנת טעם ונימוק למצוותיה. מכאן נסיק, שכשהתוספת אינה גורעת היא אינה אסורה.

נדגים זאת במצוות סוכה.

מן התורה אנו למדים, כי מספר דפנות הסוכה הוא ”שתים כהלכתן ושלישית אפילו טפח”. כלומר, חייבות להיות לפחות שתי דפנות ברוחב מלא מחוברות בזוית ישרה. באשר לדופן השלישית, מסתפקת התורה בדופן שרחבה טפח אחד בלבד. מה יהיה הדין אם נגדיל את הדופן השלישית לרוחב מלא, או אם נוסיף דופן רביעית? האם הסוכה תהיה פסולה מדין בל תוסיף?

התשובה שלילית. הסוכה תהיה כשרה.

מבארים חכמי התוספות, שעיקרה של ישיבת סוכה הוא מקום מגורים מלא, כפי שמבארת הגמרא:

”בְּסֻכַּת תְּשֻׁבוּ - כַּעֵין תְּדוּרוֹ” (לא ישיבה פיזית, אלא מקום מגורים). (מסכת סוכה כז)

אם זהו העיקר, אז תוספת של דופן אינה פוגעת במהות אלא מחזקת אותו.

פשוט המקראות

נשוב ונתמקד בפשטות לשון הכתוב בפרשת ראה:

”כִּי יִכְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אֶתָּה בָּא שְׂמָה לְרִשֹׁת אוֹתָם מִפְּנֵיהֶם...
הַשְּׂמֶר לָךְ פֶּן תִּנְקֶשׂ אַחֲרֵיהֶם... וּפֶן תִּדְרֹשׁ לְאֱלֹהֵיהֶם לֵאמֹר, אֵיכָה יַעֲבֹדוּ הַגּוֹיִם
הָאֵלֶּה אֶת אֱלֹהֵיהֶם וְאֶעֱשֶׂה כֵּן גַּם אֲנִי.”
(דברים יב, כט-ל)

כלומר, היו זהירים פן תוסיפו לעבודת ה' צורה מצורות עבודת האלילים. מדוע

אסור להוסיף? את התשובה מספק הפסוק שאחריו:

”לֹא תַעֲשֶׂה כֵן לְה' אֱלֹהֶיךָ, כִּי כָל תּוֹעֵבֹת ה' אֲשֶׁר שָׁנֵא עָשׂוּ לְאֱלֹהֵיהֶם. כִּי גַם אֵת בְּנֵיהֶם וְאֵת בְּנֹתֵיהֶם יִשְׂרְפוּ בְּאֵשׁ לְאֱלֹהֵיהֶם.”

(שם, פסוק לא)

התוספת הזאת היא תועבת ה' והיא פוגעת פגיעה קשה בעבודת ה' האמתית. התוספת הזאת היא מגרעת מהותית.

מכאן מתרחב הכלל לכל מצוות ה', כפי שנזכר בפסוק שאחריו:

”אֵת כָּל הַדְּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵצִוֶּה אֶתְכֶם אֹתוֹ תִשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת. לֹא תִסֹּף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ.”

(דברים יג א)

כלומר, לא רק תוספת לעבודת ה' שונקחת מצורת עבודת אלילים אסורה, אלא כל תוספת על מצוות ה' אסורה באותה מידה.

כפי שביארנו, התורה מנמקת את איסור התוספת בהסבר שכל המוסיף גורע. לא תוסף עליו כדי שלא תגרע ממנו.

■ הוספה בזמן

נמשיך ונבחן את האפשרויות השונות להוספה על דין תורה.

מהו הדין, אם אדם החליט בתום שבעת ימי חג הסוכות, לישון גם בשמיני עצרת בתוך הסוכה? האם בכך הוא עובר על בל תוסיף כיוון שהוא ישן שמונה ימים בסוכה? או אולי כיוון שכבר קיים את המצווה, התוספת הזו אינה מעלה ואינה מורידה?

הגמרא במסכת ראש השנה קובעת, כי הדבר תלוי בכוונתו של הישן. אם הוא מתכוון לעשות זאת כדי להוסיף יום אחד על שבעת ימי חג הסוכות, הרי הוא עובר על 'בל תוסיף'. מדוע? כיוון שבכוונה הזאת הוא פוגע במהות הספרה **שבע**. הוא הופך אותה ל**שמונה** וזו פגיעה במהות המצווה.

אך אם אין לו שום כוונה להוסיף על שבעת ימי החג, אלא הוא ישן יום נוסף בסוכה כי מזג האוויר נעים לו, הרי אז אינו עובר על איסור 'בל תוסיף'.

■ תקנות חז"ל וגזרותיהם

כיצד עלינו להתייחס לתוספת שהוסיפו חז"ל בגזרותיהם ותקנותיהם על מצוות התורה?

לסנהדרין היו תפקידים רבים, ואחד מהם מופיע בפרקי אבות:

”ועשו סייג לתורה”.

(אבות א, א)

חז”ל תיקנו סייגים רבים, גזרו גזירות ותיקנו תקנות. הם אפילו ייסדו שבע מצוות הנקראות מצוות דרבנן. ביניהן, הדלקת נר בערב בשבת, הדלקת נר חנוכה ועוד.

האם אין כל זה מנוגד לאיסור להוסיף על מצוות התורה?

כמה מן הראשונים התייחסו לשאלה זו, והבולט שבהם הוא הרמב”ם בהלכות ממרים:

”הואיל ויש (מותר) לבית דין לגזור ולאסור דבר המותר ויעמוד איסורו לדורות,

וכן יש (מותר) להם להתיר איסורי תורה לפי שעה,

מהו זה שהזהירה תורה לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו?

(תשובת הרמב”ם) שלא להוסיף על דברי תורה ולא לגרוע מהן ולקבוע הדבר

לעולם בדבר שהוא מן התורה, בין בתורה שבכתב בין בתורה שבעל פה...”.

(פרק ב, הלכה ט)

כלומר, הרמב”ם מסביר, שאמנם חז”ל רשאים לקבוע סייגים ולהתקין תקנות וגזירות לדורות. אולם בתנאי שיאמרו במפורש, שמקור האיסור הוא לא מן התורה (שבכתב ובעל פה) **אלא מדבריהם** (גזרות חכמים).

מהו הרעיון המונח בתמצית דברי הרמב”ם?

הרעיון הוא, שתוספת חיצונית הניכרת כתוספת, אינה פוגעת במהות המצווה. אולם אם התוספת חודרת אל תוך מעטפת המצווה, כגון שחז”ל יגידו שהתוספת הזו מקורה בתורה עצמה, אז היא פוגעת במהות וגורעת ממנה.

יש להעיר, שלא כל אדם רשאי להוסיף על מצוות התורה ולומר שזו תוספת מדבריו, אלא רק סנהדרין שקיבלו רשות מן התורה עצמה:

”ובאת אֵל הכהנים הלויים וְאֵל השֹׁפֵט אֲשֶׁר יְהִי בַיָּמִים הָהֵם...”

עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יִרְוֶה וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לְךָ תַעֲשֶׂה.

לֹא תִסּוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל”.

(דברים יז, ט-יא)

חטא עץ הדעת

הגמרא במסכת סנהדרין מחפשת מקור לאמירה שכל המוסיף גורע, ומוצאת אותו בדברי חוה לנחש:

”אמר חזקיה: מנין שכל המוסיף גורע? שנא: **”אמר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בוֹ”**.
(בראשית ג, ג) (סנהדרין כט.)

מה היה נוסח הצו המקורי?

”וּמֵעֵץ הַדַּעַת... לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ”.
(בראשית ב, יז)

תוספת איסור הנגיעה היא תוספת של חוה. כיצד התוספת של חוה גרעה מן הצו האלוקי?

רש”י מפרש, שהנחש דחף את חוה ונגעה בעץ. או אז טען הנחש: כשם שהנגיעה לא הסבה לך מיתה, כך האכילה לא תגרום שום נזק.
אם כך הם פני הדברים, מדוע אימצו חז”ל את הכלל:

”לך לך אמרין נזירא, סחור סחור, לכרמא לא תקרב!”
(עבודה זרה נח:)

כלומר, אומרים לנזיר: התהלך סחור סחור ואל תתקרב אל הכרם בכדי שלא תעבור על דברי התורה האוסרת את האכילה ממנו.

מה ההבדל בין הסייג שעשתה חוה לבין הסייג שעשו חכמים?

התשובה טמונה במתווה שהתווינו לעיל על פי הרמב”ם.

אמנם חוה הוסיפה את איסור הנגיעה, אך אמרה עוד משהו:

”אמר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בוֹ פֶּן תִּמְתּוּן”.

חוה מייחסת את איסור הנגיעה **לדבר אלוקים**. בכך היא חדרה לתוך מעטפת האיסור ופגעה במהותו. היא הייתה רשאית לומר, אלוקים אמר לא תאכלו ואני רוצה להרחיק את עצמי מן האיסור וגם לא לנגוע בו.

מלכודת

כיצד הנחש ניצל את טעותה של חוה ומה היא המלכודת שטמן לה?

חוה סברה בטעות, כי העץ הזה דחוי, מכוער ומורעל, ועלול לגרום נזק לכל

הסובבים אותו, לכן אין לגעת בו. היא סברה כי זו הייתה הסיבה לאיסור האלוקי שהוטל על האכילה מעץ הדעת. את זאת ניצל הנחש בטיעון הבא:

”וַיֹּאמֶר הַנֶּחֱשׁ אֶל הָאִשָּׁה לֹא מוֹת תָּמוּתוֹן:
כִּי יִדַע אֱלֹהִים כִּי בַיּוֹם אֲכַלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקַחוּ עֵינֵיכֶם וְהִייתֶם כַּאֲלֹהִים יִדְעִי
טוֹב וְרָע.”
(בראשית ג, ד-ה)

כלומר, העץ הזה הוא המובחר שבעצים. סיבת האיסור היא אי רצונו של האלוקים שהאדם יתעלה להיות כמוהו.

חווה מתבוננת בעץ ומהרהרת בדברי הנחש. מתגובתה אנו למדים, כי עמדה משתאה נוכח דברי הנחש על העץ:

”וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תֵאֵוָה הוּא לְעֵינַיִם וְנִחְמַד הָעֵץ לְהִשְׂכִּיל.”
(בראשית ג, ו)

כלומר, מתברר לה לכאורה, כי המציאות שונה מכפי שסברה. היא החלה לפקפק בצדקת דבריה ולהרהר מחדש, אולי צדק הנחש באומרו כי העץ הזה הוא דווקא האיכותי ביותר בגן וטמונה בו דעת אלוקים? הרהור זה גרם לה לאכול מפירותיו. אילו דייקה חווה בצו האלוקי, לא הייתה נופלת למלכודת שטמן לה הנחש. ה' הרי אמר בפירוש:

”וַיִּמְעַץ הַדְּעַת טוֹב וְרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ.”

ה' קרא לעץ הזה עץ הדעת, והנחש לא חידש לה שום דבר!
זאת ועוד.

בהקדמה לכל האמור לעיל נכתב בפירוש:

”וַיִּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל עֵץ נִחְמַד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים
בְּתוֹךְ הַגֵּן וְעֵץ הַדְּעַת טוֹב וְרָע.”
(בראשית ב, ט)

הרי נכתב בפירוש שכל העצים כולל עץ הדעת, הם נחמדים למראה וטובים למאכל. מה מקום יש להתפעלות מאותם שלושה אלמנטים שהיו ידועים מכבר:
1 – ”כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל”, 2 – ”וְכִי תֵאֵוָה הוּא לְעֵינַיִם”, 3 – ”וְנִחְמַד הָעֵץ לְהִשְׂכִּיל”?
כעת ברור לגמרי. התוספת הזו של הנגיעה שהוכנסה לתוך מעגל הצו האלוקי (ולא כסייג של חווה), פגעה במהות הציווי, שינתה אותו וגרעה מתוכנו.

פְּתֻנֹת עוֹר

נשוב אל הגמרא במסכת סנהדרין (דף כט.), המחפשת מקור לאמירה ש"כל המוסיף גורע".

הגמרא מוסיפה שני מקורות חדשים, מלבד סיפור עץ הדעת. המקור השני, הוא של רב משרשיא, הלומד מן הכתוב "אֲמַתִּים וְחֻצֵי אָרְכוֹ" (של ארון הברית). (שמות כה, י) אם נגרע את האות א' מן המילה "אֲמַתִּים" נקבל מאתיים. כלומר, תוספת אות א' גורעת את המספר מאתיים לשתיים (אמתיים).

המקור השלישי הוא של רב אשי. "עֲשֵׂתִי עֲשֵׂרָה יְרִיעַת" (המשכן). (שמות כו, ז) אם נגרע את האות ע' מן המילה עֲשֵׂתִי עֲשֵׂרָה (אחת עשרה), נקבל שתי עשרה (שתיים עשרה). כלומר, תוספת האות ע', גורעת 1 מן המספר 12. לכאורה, הרמזים האלה נשמעים מוזרים ושוליים ביחס לקביעה החשובה כל כך של "כל המוסיף גורע"!

במבט חודר יותר, נגלה כאן סוד.

לאחר חטא אדם וחווה, נתפרו עבורם כתנות עור, כאמור:

"וַיַּעַשׂ ה' אֱ-לֹהִים לְאָדָם וּלְחַוָּה כְּתָנֹת עוֹר וַיִּלְבָּשֵׂם". (בראשית ג, כא)

במדרשו של רבי מאיר נכתב: "כתנות אור".

מה משמעות השינוי הזה?

רבי מאיר ביקש לציין לנו שכתנות עור הללו, הם רקמות עור של גוף האדם. משמע, לפני החטא היו אדם וחווה עשויים מאור בלבד! במילים אחרות, בעקבות החטא, התכסה אור הנשמה במלבוש עור הגוף.

כעת הכול ברור.

העור מכסה את האור ומעלים אותו, בבחינת 'כל המוסיף גורע'.

שני המקורות החדשים שמציינת הגמרא, עשתי עשרה, אמתיים, הם אותיות – א' ע', הרומזים לאור ועור, וכך אנו שבים שנית אל חטא עץ הדעת הנזכר במקור הראשון.

שבעים סנהדרין

נוסיף ונרחיב בחילוק שעשינו בין אור לעור.

קרני האור שבקעו מפניו של משה רבנו הפכו אותו למקור 'אור'. בעקבות תלונות העם המתאוים, מצווה אותו ה' למנות שבעים חכמי סנהדרין שיסייעו לו להנהיג את העם:

"... וַיֹּאסֶף שִׁבְעִים אִישׁ מִזְקְנֵי הָעָם וַיַּעֲמֵד אֹתָם סְבִיבֹת הָאֹהֶל. וַיֵּרֶד ה' בְּעָנָן וַיְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאצֵּל מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּתֵּן עַל שִׁבְעִים אִישׁ הַזְּקֵנִים וַיְהִי כְנֹחַ עֲלֵיהֶם הָרוּחַ וַיִּתְנַבְּאוּ וְלֹא יָסְפוּ." (במדבר יא, כד-כה)

לכאורה, כעת נוספו 70 זקנים על משה רבנו בנבואתם. אולם האמת הייתה, כי 70 הזקנים ינקו מן האור הנבואי העצום שמילא את משה רבנו. ה' האציל מרוחו של משה על החכמים שסביבו.

האור של משה היה המרכז הפנימי בתוך האוהל והתכסה במעגל של 70 איש שעמדו סביבות האוהל.

במילים אחרות, גם כאן האות א' (בגימטריה 1) התכסתה באות ע' (בגימטריה 70), כפי שהאור התכסה בעור וכל המוסיף – גורע.

למה תוקעין

מכאן תצמח תובנה חדשה להשתלשלות דברי הגמרא במסכת ראש השנה:

"אמר רבי יצחק: למה תוקעין בראש השנה?
(על השאלה הזאת מגיבים חכמי בית המדרש בפליאה). למה תוקעין?! רחמנא (ה')
אמר: תיקעו! אלא: (תיקון השאלה) למה מריעין?!... (שוב פליאה) למה מריעין?!
רחמנא אמר: זכרון תרועה!... אלא (תיקון שני) למה תוקעין ומריעין כשהן
יושבין, ותוקעין ומריעין כשהן עומדין?" והתשובה היא: "כדי לערבב השטן".
(ראש השנה טז.)

רבי יצחק שואל שאלה תמוהה: למה תוקעין? הגמרא מתקנת את דבריו פעמיים. התוצאה הסופית היא, שהגמרא מנסחת את שאלתו בניסוח שונה לחלוטין מדבריו המקוריים. האם ניתן לכלול בתוך שאלתו המקורית את נוסח השאלה הסופית?

אמנם כן. הבעיה האמתית שעמדה בפני רבי יצחק הייתה אותה בעיה שהגמרא הגיעה אליה במסקנה הסופית. האם בהכפלת התקיעות גם מיושב וגם מעומד אין משום 'בל תוסיף'?

כדי לפתור את הבעיה הזאת, היה על רבי יצחק לברר תחילה את מהות התקיעה. הוא ביקש לבדוק האם התוספת תפגע בה, וזו הייתה כוונת שאלתו: למה תוקעין... כלומר, מה מהות התקיעה?

רבי יצחק בירר ומצא, שמטרת התקיעה היא כדי לעורר אותנו וכו' ולכן מותר להוסיף על הקולות ולתקוע גם בישיבה וגם בעמידה, כי זה משרת את אותה המטרה.

אם מהות התקיעה לא תפגע על ידי הכפלתה ואולי גם תתחזק, אין בתוספת משום גירוע.

דומה הדבר לדוגמה שהבאנו בתחילת המאמר העוסקת בדפנות הסוכה. כיוון שתמצית הסוכה היא לדור בתוכה כעין קבע, כל תוספת מחיצות תחזק תמצית זו ואין בכך משום 'בל תוסיף'.

■ אַל תְּהִי צְדִיק הַרְבֵּה

בשולי המאמר ובהקשר אליו ניתן את דעתנו לביאור שלושה פסוקים רצופים בזה אחר זה בספר קהלת, הקשים מאוד להבנה.

“אַל תְּהִי צְדִיק הַרְבֵּה וְאַל תִּתְחַכֵּם יוֹתֵר לְמַה תִּשׁוּמִים.” (קהלת ז, טז)

“אַל תִּרְשִׁעַ הַרְבֵּה וְאַל תְּהִי סָכֵל לְמַה תִּמּוֹת בְּלֹא עֵתָהּ.” (שם, יז)

“טוֹב אֲשֶׁר תֵּאָחֵז בְּזָה וְגַם מְזָה אֵל תִּנַּח אֶת יָדְךָ כִּי יֵרָא אֶל־לְהִים יֵצֵא אֶת כָּלֶם.” (שם, יח)

אם נצרף את שלושת הפסוקים האלו יחד, תתקבל התוצאה הבאה. תהיה 'קצת' צדיק ו'קצת' רשע כי ירא אלוקים אוחז בזה ובזה. התוצאה הזאת היא בלתי הגיונית בעליל.

המפתח לביאור הכתובים מונח בגמרא:

“וירב בנחל, אמר רבי מני: על עסקי נחל. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לשאול: לך והכית את עמלק, אמר: ומה נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה

ערופה, כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה! ואם אדם חטא - בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו - קטנים מה חטאו? יצאה בת קול ואמרה לו: אל תהי צדיק הרבה. ובשעה שאמר לו שאול לדואג: סב אתה ופגע בכהנים, יצאה בת קול ואמרה לו: אל תרשע הרבה".

(יומא כב:)

תמצית ביאור הגמרא הוא זה: אל תהי צדיק הרבה פן תרשע הרבה. זה מקביל למה שביארנו: אל תוסף עליו פן תגרע ממנו.

רצונו של שאול להגיע לשלמות של צידקות, הביאה אותו לרישעות מחרידה. היסוד הנפשי למהפך הזה נעוץ בתיסכול ובכעס עצמי ההופך את הקערה על פיה. על פי זה, ביאור הפסוקים דלעיל בקהלת יהיה באופן הבא:

אל תקפוץ למדרגת צדיק מושלם פן יתברר לך שאינך מושלם ואז לא יהיה לך לאן לחזור אלא לעבור מצד לצד ולהיות רשע גמור מתוך כעס ותיסכול על עצמך. אם רצונך לקפוץ מדרגה בצידקות (טוֹב אֲשֶׁר תִּאָחֶז בָּזֶה), אל תבטל את מדרגתך הנוכחית אלא שמור אותה כעתודה אפשרית (וְגַם מִזֶּה אֶל תִּנַּח אֶת יָדְךָ). כך, אם תיכשל במדרגה שאליה ביקשת להגיע, יהיה לך לאן לחזור.

דרך אגב, ההדרכה הנכונה היא לעלות בצידקות בצורה מדורגת וללא קפיצות.

נסיים בדברי דוד המלך בספר תהילים, המשלימים את הנושא:

(תהילים יט, ח)

"תִּוְרַת ה' תְּמַיְמָה מְשִׁיבַת נֶפֶשׁ...".

תורת ה' היא שלמה. כל תוספת, תהפוך למגרעת שתפגע בשלמותה.

